

альной ответственности государства. Для достижения данных целей были решены следующие задания: рассмотрена теория понятия функций права, определена взаимосвязь функциональных характеристик права и функций права, дана правовая характеристика функций права, установлена и охарактеризована классификация функций права, раскрыто распространение влияния права на различные участки социальной действительности. Проанализировано наиболее важное свойство права – социальное назначение.

Ключевые слова: функции государства, функции права, социальная функция права.

Summary

Isayeva V. Functions of Law: Theoretical and Legal Analysis.

The problem of the function of the law in the law science is comparatively new. For the first time, the concept of function of the law was used in the XIX Century by German lawyer R. Iering. Domestic jurisprudence turned to the question of function of the law many times, because analysis of the function of the law is important for learning the essence of the law.

The article is devoted to one of the difficult problems in the theory of law – the classification of its functions. Modern law should serve as one of the most effective tools in the implementation of state power in the interests of the people. The notion of «function of law» most fully developed in the general theoretical and industrial jurisprudence. Functions characterize the assignment rights for public relations, but they are and methodological value lies in what constitutes a legal effect on social relations in certain directions.

The main objective of this work is the consideration of the general and specific functions of law, the overview of contemporary views on the functions of law, their content and concept, the differentiation of those, providing to the greatest degree the principles of social responsibility of the state. To achieve these goals the following tasks were put forward and accomplished: to consider the theory of the concept of functions of law, to define the relationship of functional characteristics and functions of law, to give legal description of the functions of law, to classify the functions of law, to reveal the spread of influence of law on different areas of social reality. The essential attribute of law has been analyzed – i.e., social purpose.

Key words: public functions, functions of law, social function of law.

Отримано 25.01.2013

УДК 340.12

О. С. КАБАНЕЦЬ

*Олександр Сергійович Кабанець, аспірант
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТІЇ

Досвід розвинутих держав свідчить, що стабільність демократії залежить від дотримання суспільством та державою демократичних цінностей. Р. Інглхарт зазначає, що еволюція і виживання масової демократії передбачає наявність серед широкої громадськості деяких звичок і орієнтацій що її підтримують, зокрема, це: міжособиста довіра, підтримка демократичних інститутів, визнання індивідуальних прав і свобод, почуття індивідуальної «ефективності» тощо¹. Тобто, йдеться про розповсюдження і вкорінення цінностей, які асоціюються з громадянською культурою, загальну характеристику якої сформулювали Г. Алмонд та С. Верба. Дослідники формують поняття «громадянської культури» як найбільш сприятливої для встановлення і функціонування демократичних інститутів. Громадянська культура характеризується високим рівнем взаємної довіри громадян та їх схильністю до компромісів і терпимості щодо людей з іншими інтересами й поглядами.

Г. Алмонд та С. Верба виділяють три основних типи політичних культур: патріархальну, для якої є характерним обмеження політичної участі людей їх безпосередніми, повсякденними життєвими інтересами, неусвідомленість наслідків своєї участі в політиці, своєї політичної ролі; підданську, за якої громадянин відчуває і поводить себе як виконавець наказів лідерів (хоча й може розуміти мету і призначення політики) і активістську, носії якої сприймають себе активними співучасниками державного процесу, чітко усвідомлюють свої цілі та шляхи їх реалізації².

Демократія може вкоренитися лише на ґрунті громадянської державної культури, що поєднує якості активістської і підданської культур. Така її подвійність відображає, з одного боку, необхідну для демократії активну участь громадян, а з іншого, – підпорядкування закону, рішенням більшості.

На значенні громадянської культури як важливого чинника демократизації акцентують свою увагу В. Меркель та А. Круасан. У своїх дослідженнях науковці дійшли висновку, що в тих державах, де домінуючими є інші (відмінні від громадянської) типи політичної культури, процеси демократизації є дуже тривалими і призводять до появи «дефектних» демократій, які інституційно відповідають демократичним вимогам, але сутність державно-владних відносин все ще залишається значною мірою авторитарною, що спотворює демократію в цих країнах.

Аналізуючи особливості становлення демократії в Україні, О. Поклонська стверджує, що тут все ще спостерігається вплив тоталітарної правової культури на значну частину населення, наявність у правовій свідомості принципів егалітаризму та етатизму³.

Такий стан речей зумовлений насамперед перебуванням України в складі СРСР (1922–1991 рр.), державний режим якого містив у собі усі ознаки тоталітаризму. Водночас і на це звертають увагу науковці, демократизація політичного режиму – це комплексний та історично довготривалий процес, що залежить від ступеня ментальної готовності народу до здійснення демократичних процедур⁴.

Д. Растоу, розглядаючи різні моделі переходу до демократії, доходить висновку, що на становлення демократії у тій чи іншій державі впливає її історична «генетична» спадщина країни. Дослідник зазначає, що перехід до демократії можливий за умови дотримання певних фаз. Перша фаза полягає у досягненні національної єдності. Наступною фазою є довготривала державна боротьба, протягом якої народжується і загартовується нова еліта, з'являються інститути громадянського суспільства, зростає участь громадян у державних процесах – відбувається прищеплення суспільству громадянської державної культури. Наявність суперечностей і гостра боротьба за владу в суспільствах, де відсутня національна єдність, призводить до поляризації суспільства, що загрожує, в свою чергу, дезінтеграцією та розколом за регіональною, етнічною або іншою ознакою. Третя фаза є фазою ухвалення рішень, насамперед щодо інституалізації базових демократичних процедур. Нарешті, остання, четверта фаза – звання до демократії – це час освоєння громадянами і державними елітами техніки демократії набуття необхідних для її функціонування навичок, внаслідок чого демократія починає працювати як відносно відлагоджений і цілісний механізм⁵.

Використовуючи динамічну модель для аналізу державних процесів в Україні, що відбувалися після здобуття нею незалежності, О. Радченко стверджує, що Україна вступила на шлях демократизації, «проскочивши» першу фазу – досягнення національної єдності. Тому на другій та третій фазі (зародження нової державної еліти, довготривала і жорстка державна боротьба та інституалізація базових демократичних процедур), спостерігаємо державні процеси, щодо яких застерігав Д. Растоу – наростання поляризації суспільства, загроза дезінтеграції за регіональною та культурно-цивілізаційною ознакою. Четверта фаза (звання до демократизації) в нашій державі ще не настала, оскільки ще не завершилося «щеплення суспільству громадянської політичної культури».

На думку О. Радченко, демократичний транзит є принципово новим типом політичної трансформації, який характеризується насамперед своїм інституційним спрямуванням, оскільки головною метою ставить саме інституційний злам та розбудову нових, демократичних інститутів, не виходячи при цьому за рамки правового поля⁶.

О. Скрипнюк зазначає, що демократичні цінності мають як регулятивну, так і корегуючу функції. З одного боку, вони визначають (урегульовують) характер та специфіку взаємовідносин між державою і суспільством, а з другого, – виступають тим орієнтиром, у напрямі якого мають розвиватися суспільство і держава⁷.

Важливою ціннісною складовою демократії виступає принцип верховенства права, на чому акцентують свою увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, О. Руднева зазначає, що принцип верховенства права належить до «мегапринципів», стандартів прав людини найвищого ціннісного рівня⁸. У довідковій літературі верховенство права трактується як панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави⁹. В Україні принцип верховенства права визнається і діє відповідно до нормативно-правових актів.

Досліджуючи права людини і громадянина, П. Рабінович трактує верховенство права як всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей¹⁰.

Дослідження широкого спектру думок і підходів до розуміння сутності верховенства права дає змогу стверджувати, що ідея верховенства права є однією з базових у європейській правовій традиції і сягає своїм корінням у глибоку давнину. На думку вітчизняних дослідників, у понятті верховенства права переплітаються правові й політичні, культурні і етичні мотиви, внутрішньодержавні і міжнародні, національні та загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра й справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд¹¹.

Фахівець з проблематики верховенства права Б. Таманага визначає принцип верховенства права як «виключний і легітимуючий політичний ідеал», до якого прагнуть розвинуті держави світу¹². Запровадження верховенства права в національну правову систему передбачає розуміння змісту права як специфічної соціальної реальності, що являє собою симбіоз різних політичних, економічних, соціальних тощо інтересів. У цьому контексті, стверджує О. Петришин, правова проблематика постає тісно пов'язаною із соціалізацією індивідів, особливостями менталітету та національної правової культури, становленням інститутів громадянського суспільства, участю громадян у правоутворенні, зокрема виявленні потреби у правовому регулюванні суспільних відносин, формуванні соціальних очікувань щодо його спрямованості та змісту, обговоренні проектів законів та інших нормативно-правових актів, реалізації й ефективності законодавства¹³.

М. Козюбра зазначає, що принципом верховенства права охоплюється низка дуже близьких за змістом підпринципів – вимог, які дають досить повне уявлення про зміст, спрямованість та умови забезпечення феномена верховенства права у сучасному суспільстві. До таких вимог дослідник відносить: 1) повагу до прав і свобод людини; 2) верховенство Конституції; 3) принцип поділу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які б унеможливили узурпацію всієї державної влади або більшої її

частини в руках одного органу держави, а тим більше – в руках однієї особи; 4) законність; 5) обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами і посадовими особами на власний розсуд; 6) принцип визначеності, що означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам; 7) принцип пропорційності, що регламентує співвідношення між поставленою метою та засобами і способами її досягнення; 8) принцип правової безпеки і захисту довіри; 9) незалежність суду і суддів¹⁴.

Серед представників вітчизняної правової школи принцип верховенства права часто співвідноситься з принципом верховенства закону. За своєю суттю верховенство права означає, що в суспільстві панує право, яке держава має втілювати у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема у закони, які за змістом мають бути проникнуті ідеями соціальної справедливості, свободи рівності. Таким чином, право являє собою зміст, у той час, коли закон виступає його формою. Адже, як зазначає О. Петришин, «форма має бути змістовною, а зміст – сформований»¹⁵.

О. Руднева наголошує, що принцип верховенства права наповнюється реальним змістом лише у тому випадку, якщо право розглядається не як результат правотворчої діяльності держави, не як акт державної влади, тим більше її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі світовій і національній, духовній історії народу, його традиціях, національній ментальності; як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм¹⁶.

Співвідношення права (*jus*) і закону (*lex*) стало предметом розгляду ще стародавніх римських юристів, які вважали, що у випадку виникнення розбіжностей між цими явищами закон потрібно приводити у відповідність з правом¹⁷. Вітчизняне законодавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Зокрема, ст. 8 Конституції України закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює його зміст наступним чином: а) як найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй; б) як пряму дію норм Основного Закону країни, що передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Таким чином, сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини та громадянина – головною метою державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах конституції й законів країни. Забезпечення прав і свобод громадян, на думку Ю. Кравченка, включає три елементи (напрями державної діяльності): сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом впровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності)¹⁸.

Розробленням проблем прав і свобод людини (з ліберально-гуманістичних позицій) пов'язане з іменем І. Канта. Дослідник послідовно відстоював свободу індивіда та рішуче критикував дуалістичність політики у її ставленні до моралі й права. Політика, як стверджував І. Кант, повинна бути підпорядкована моралі і праву, категоричним імперативам розуму про права та свободи особистості. «Дійсна політика, – підкреслював він, – не може робити кроки, не присягнувши попередньо моралі... Право людини повинно вважатися священним, яких зусиль це не коштувало б державній владі»¹⁹.

Проблема повноти і гарантованості прав людини набула в сучасному світі глобального значення, зазначає О. Гончаренко. Світове співтовариство намагається виробити єдині правила соціальної і правової захищеності громадян, уніфікувати, прийняти єдині стандарти і процедури, що б сприяли визнанню гідності, яка притаманна всім членам людської сім'ї²⁰.

Принцип верховенства права є фундаментальною основою правової демократичної держави. Розбудова правової держави є орієнтиром суспільно-політичного розвитку України, що прямо зазначено в ст. 1 Конституції України, де наша держава визнається як суверена і незалежна, демократична, соціальна, правова. Тільки формування правової держави, у якій панують принцип верховенства права та, відповідно, принципи Конституції і законів, забезпечить втілення в життя пріоритету прав людини в житті соціуму. Отже, змістовним елементом верховенства права і через нього дієвим інструментом регулювання суспільних відносин виступає вимога гарантування прав людини та основоположних свобод.

Нині в Україні гостро стоїть питання про реальне забезпечення проголошених засад прав і свобод людини і громадянина.

Актуальним залишається питання розробки державної концепції щодо напрямів реформування державних структур, відповідальних за захист прав і свобод людини та громадянина. Як свідчить практика, діюча система державних інститутів неспроможна належним чином захистити права людини.

Отже, важливим чинником демократизації виступає громадянська державна культура, яка характеризується високим ступенем взаємної довіри громадян, їх схильністю до компромісів та терпимості до різних громадських поглядів. Базовою ціннісною складовою розвитку демократії в Україні є принцип верховенства права, що передбачає підпорядкованість держави та її органів правам людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав та свобод людини і громадянина – головною метою державної влади.

- ¹ Inglehart R. The Renaissance of Political Culture // American Political Science Review. – 1988. – Vol. 82. – № 4.
- ² Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – С. 487.
- ³ Поклонська О. Ю. Правова держава та громадянське суспільство як основні ідеї пострадянської трансформації України (1991–2006): монографія. – Сімферополь: ДІАЙПІ, 2009. – С. 41.
- ⁴ Атаманчук Г. Теорія державного управління: курс лекцій. – М., 2005. – С. 403.
- ⁵ Растоу Д. Переходи к демократии: попытка динамической модели // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5–9.
- ⁶ Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / О. Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІДУ «Магістр», 2009. – С. 280.
- ⁷ Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). – К.: Логос, 2006. – С. 244.
- ⁸ Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ // Юридична Україна. – 2012. – № 4 (112). – С. 15.
- ⁹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 341.
- ¹⁰ Рабінович М. П. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / М. П. Рабінович. – Х.: Право, 1997. С. 11.
- ¹¹ Принцип верховенства права: проблеми теорії і практики: у двох книгах / За заг.ред. Ю. С. Шемшученка / Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та адміністративному праві / Відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К.: Конус-Ю, 2008. – С. 41.
- ¹² Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 11.
- ¹³ Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки / Зб. наук. праць. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 76.
- ¹⁴ Козюбра М. Верховенство права і Україна // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 30–63.
- ¹⁵ Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки / Зб. наук. праць. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 75.
- ¹⁶ Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ // Юридична Україна. – 2012. – № 4(112). – С. 15–16.
- ¹⁷ Селіванов В. Нетотожність права і закону. Методологічний аспект // Право України. – 2005. – № 5. – С. 8.
- ¹⁸ Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х.: Національна академія України ім. Я. Мудрого, 2003. – С. 13.
- ¹⁹ Кант И. К вечному миру // Трактаты о вечном мире. – М., 1963. – С. 185.
- ²⁰ Гончаренко О. Міжнародні нормативно-правові гарантії економічних прав людини і громадянина в Україні // Право України. – 2006. – № 3. – С. 17.

Резюме

Кабанець О.С. Принцип верховенства права як ціннісна складова демократії.

У статті аналізується процес та особливості становлення демократії в Україні. Виокремлюються різні моделі переходу до демократії за умови дотримання встановлених фаз. Розглянуто ціннісні складові демократії, зокрема її принципи, до яких відносяться верховенство права, верховенство закону тощо. Вказується на актуальність та важливість даних принципів у розвитку демократичної та правової держави. Звертається увага на важливу складову демократії, а саме: визнання людини найвищою соціальною цінністю та проблему повноти й гарантованості прав людини.

Ключові слова: демократія, становлення демократії, ціннісні складові демократії, принципи демократії, громадянська культура, верховенство права, верховенство закону.

Резюме

Кабанець А.С. Принцип верховенства права как ценностная составляющая демократии.

В статье анализируется процесс и особенности становления демократии в Украине. Выделяются различные модели перехода к демократии при условии соблюдения установленных фаз. Рассмотрены ценностные составляющие демократии, в частности ее принципы, к которым относятся верховенство права, верховенство закона и т.д. Указывается на актуальность и важность данных принципов в развитии демократического и правового государства. Обращается внимание на важную составляющую демократии, а именно: признание человека высшей социальной ценностью и проблему полноты и гарантированности прав человека.

Ключевые слова: демократия, становление демократии, ценностные составляющие демократии, принципы демократии, гражданская культура, верховенство права, верховенство закона.

Summary

Kabanets A. The rule of law as part of democratic values.

The article analyzes the formation and peculiarities of democracy in Ukraine. Analyzing the process of democracy marks out different models of transition to democracy, subject to the established phases. Considered valuable components of democracy, namely its principles. These include the rule of law, rule of law and so on. Indicate the relevance and importance of these principles in the development of democratic and legal state. Draw attention to an important part of democracy, namely, the recognition of man as the highest social value and the problem of completeness and security of human rights.

Key words: democracy, democracy, democracy component values and principles of democracy, civic culture, rule of law, the rule of law.

Отримано 11.02.2013